Kónay György:

Dulcis Prudentius

Azok a korok, amelyek két nagy korszak közé esnek, többnyire rosszul járnak az utókor érdeklődésében is, értékelésében is. A nagy összefoglalások rendszerint sietősen intézik el őket; néha csak kelletlen utóhangul csapják hozzá ahhoz, ami előttük volt, esetleg érdektelen előzménynek biggyesztik az elé, ami utánuk következik. Így volt nálunk sokáig a XVIII. századdal: elnevezték az „erőgyűjtés" korának, s mi érdemlegeset lehet mondani arról, aki még csak gyűjti az erejét? Így van gyakran azzal a több századnyi idővel és „művészetével" (ha egyáltalán tudomásul veszik), amely a nagy római kor meg a nemzeti nyelvek első ébredése közé esik. Akad egyáltalán valami ezekben a – vörösmartyasan szólva — „vérzivataros századokban", miután a görög ponyvaregények közül kinőve Longosz *Daphnis és Klóé*-ja még utoljára visszavarázsol egy múlékonyságában is maradandó (Ravel zenéjében oly bűvösen visszatérő) sugarat valamiféle pásztori aranykorból, s miután „az utolsó római költő", Claudianus simán hízelgő költeményei még utoljára megpróbálnak versenyre kelni a „legnagyobb", Vergilius dallamos áradásával — akad-e egyáltalán ebben a kavargó, öldöklő, ádáz vitáktól hangos és még hangosabb hadaktól zúgó korban bármi is, ami figyelmet érdemel, s amire azt lehet mondani, hogy irodalom?

Bizonyára sok minden elpusztult, éppen a vitákban és hadakban: megsemmisítették, elkallódott, szél elvitte, tűz megemésztette. És jött létre néhány elriasztó torzszülött is, tanúbizonyságául annak, mennyire megromlott az ízlés az antik elegancia után: nemcsak ó- és újszövetségi témák Vergilius, sőt Ovidius modorában, hanem például — többek közt — egy háromezer soros „evangéliumi eposz" is (bizonyos Juvencus műve).

Ezek, kivált az augustusi aranykor nagy teljesítményeihez mérve, bizony torzszülöttek és szörnyszülöttek. Csakhogy már még nem volt augustusi aranykor sem, amelyben létrejöttek. A világban megjelent valami új; szerette volna kifejezni magát, de nem volt hozzá kellő formakészlete, stílusa, nyelve; átmenetileg — amíg a saját élményének megfelelő saját stílusát ki nem dolgozza — átvette és fölhasználta azt, amit készen talált: a lejárt, kiüresedett, kellékké kopott antikot. Ami persze, mihelyt használatba vették, már mindjárt kevésbé volt elegáns, nemcsak mert mások, akármilyen nagyok levetett ruhája volt, hanem azért is, mert változtak az idők, s az időkkel lassan változott a nyelv, a „klasszikus" latin kezdett kevésbé klasszikus lenni, maga is barbárosodott, miközben a birodalmat először csak szorongatták, aztán szétroppantották a barbárok: az új, friss, berendezkedő népek. És ezzel már egy további, új elem jelentkezik.

Ami a korból fönnmaradt, már pusztán csak azért is érdekes, mert *ebből* a korból maradt fönn, és sok mindent tükröz belőle. Vágyat, indulatot, szenvedélyt, utak és lehetőségek keresését. Mutat addig jobbára alig elképzelhető egyéniségeket és temperamentumokat; mutat nehézkességet és bájt, nyers kegyetlenséget (legalábbis a mi mai ízlésünk szerint) és szinte gyöngéden pontos megfigyelést. Ez a kor termi meg az aszkéta-remetének és író-tudósnak egyformán nagy Szent Jeromost, aki — Babits szavai szerint — fölfedezte, „hogy a magány és aszkézis nem ellenkezik a kultúrával"; ennek gyermeke Szent Ágoston, aki izzó afrikai vérét szelídíti Krisztus törvénye alá és *meg is írja*, végig is elemzi ezt a folyamatot, a kegyelem munkáját a lélekben és a lélek küzdelmét a nyugalomért, fölfedezve ezzel egy addig ismeretlen birodalmat, az emberi lelket, egy addig ismeretlen „módszert", a szenvedélyes önelemzést, és egy új, alapvető műfajt, az európai lélek önkifejezésének egy évezredekre szóló alapformáját, a *vallomást*. Ők ketten, de főként Ágoston, már nem vonják rá a régi rámára azt, ami bennük új; ők már az új közlendőnek új kifejezésmódot teremtenek. Jeromos elsősorban leveleinek nyájas közvetlenségével; Ágoston azzal, ahogy a stílus hallatlan, torlódó expresszivitásával követi a lélek mozgalmait, a kifejezés lelki állapotokat tükröző menetével, kitöréseivel, ellágyulásaival, szaggatottságával vagy elnyugvásával, s nem utolsósorban a legnagyobb modernekig szinte páratlan képességével, ahogyan a stílust, a fogalmazást, a nyelvet az analízis eszközévé, már-már műszerévé tudja tenni.

De nem mindenki volt nyájas humanista, mint Jeromos, vagy az önvizsgálat és megtérés, *conversio* (íróként is) lángelméje, mint Ágoston. Ők a maguk módján és szintjén könnyen — könnyebben — megoldották azt a problémát, mellyel az átmeneti kor és a széteső antikot fölváltó új jelenség, a kereszténység minden „szellemi emberének", minden írójának, aki egyben jó keresztény is akart lenni, szembe kellett néznie. Írni annyi, mint antik kultúrával rendelkezni, az antik kultúra nyelvét (a latint) használni, formáit alkalmazni, ritmusait zengetni, költői közhelykészletéből meríteni; mindehhez pedig elválaszthatatlanul hozzátapad az antik, a profán, a pogány kultúra szelleme, mindezen ott van mitológiájának bélyege, mindebből csak úgy árad hitvilágának és „ledérségének" emléke. „Elhagytak engem a Camoenák", vagyis a múzsák, írja Paulinus Nolanus egy, Ausoniusnak címzett költői levelében. Pontosabban, ő hagyta ott a múzsákat: „Krisztusnak szentelt szív Múzsákkal nem cseveg", vallja a Horatiustól tanult formában, sőt itt-ott az epodoszok hangnemében is; s ha egykor törekedett is „a néma Phoebust beszédre bírni Delphiben", ennek már vége: *„Most elmém máson jár, nagyobb Isten kíván / tőlem most más erkölcsöket . . . / Henyélést, hívságot, világi gondokat / s irodalmi ábrándokat / megtilt, hogy törvényét kövessük egyre és / szemünk fényét szemlélje csak, / mit rétor-művészet, ravasz bölcselkedés / s költő-képzelgés ködbe von; / mert ez csupán nyelvet csiszol, s a szívbe csak / hasztalan hamisságot ojt, / de mit sem ád, mi üdvünket szolgálja . . ."*

Mi hát a megoldás? A válasz számunkra (Aquinói Szent Tamás után, aki oly napnál világosabban oldotta meg a dilemmát) könnyű; azokban az időkben azonban, amikor magas fokon izzanak a vallási szenvedélyek és szinte minden szóban, minden tettben mindig a hit igazságáról, hitelességéről, valódiságáról van szó, a döntés elég nehéz volt. A „dulcis", a kedves, az „édes" Prudentius talán azért lett oly hosszú időre népszerű költője a kereszténységnek, mert mintegy magától értetődő egyszerűséggel talált rá a megoldásra: az antik formai örökség és a kereszténység összeegyeztetésére. A „dulcis" jelzővel egyébként nem kisebb tekintély ajándékozta meg, mint Sevillai Izidor (570—636): szerinte „változatos énekeivel" méltó társa volt Vergiliusnak, Horatiusnak, Ovidiusnak, Persiusnak, Lucanusnak, Papiniusnak. Később pedig, a kilencedik-tizedik század fordulóján a híres szent-galleni szerzetes, a „dadogó" Notker azt írta róla: „Ha pedig metrumokat kívánsz, nem kell a pogányok fabuláihoz fordulnod, ott van előtted a kereszténységben a *prudentissimus* Prudentius." A könnyen kínálkozó szójáték különben hagyományos: már a *Vexilla regis* máig énekelt himnuszának szerzője, Venantius Fortunatus (1530—1609) megjegyzi Szent Mártonról írt életrajzában, hogy a mártírok történetét „prudens prudenter Prudentius" dolgozta föl.

Ez a „prudens", bölcs, okos Prudentius 348-ban született Hispániában, és mint a műveinek gyűjteménye elé írt verses előszóban elmondja, ötvenhét éves korában eszmélt rá, hogy sem a retorika, sem az ügyvédség, sem jelentős városok kormányzása, sem a császár udvarában betöltött magas tisztség (mert világi ember volt) nem ér semmit, ha a halál eltörli azt, aki volt. Ideje hát a megtérésnek: ha már érdemeivel nem tudja, legalább énekeivel dicsérje Istent. Röviden jelzi is, mi mindent ír, illetve írt már meg: himnuszokkal hódol egész nap az Úrnak (*Cahtémérinon*), küzd az eretnekekkel, előadja a keresztény hitet, harcol Róma pogány kultuszával (*Apotheosis, Hamartigenia, Contra Symmachum*), magasztalja a vértanúkat és apostolokat (*Peristephanon*).

A divatosan görög címek latin munkákat jelesznek. Formára nézve a lehető legváltozatosabbak, a hexametertől addig a jambikus dimeterig, illetve ambróziánus nyolcasig, melyben a *Cathemerinon* (napi és ünnepi himnuszok) első darabja, a „kakasszóra" írt *Ales diei nuntius* szól (Babits szerint: „A hajnal szárnyas hírnöke / az új nap jöttét zengi már . . .) Ez a verskezdet máig ismerős: az egyház az egyébként igen hosszadalmas himnusz négy szakaszát (s még négy-négy szakaszát két másiknak) bevette a breviáriumba: így vált Prudentius a liturgikus használatban kellő rövidítéssel örökéletűvé.

A rövidítés különben mindig használ neki: oly könnyen versel és talán úgy élvezi is a verse zengését, hogy alig bírja abbahagyni; legragyogóbb részleteit is agyonírja. Az a hétszer négy sor például, mely mint *Himnusz a betlehemi kisdedekről* olvasható Babits *Amor sanctus*ában, egy 208 soros, tehát 52 strófás vízkereszti himnusz részlete. De a rész kárpótol az egészért: néha valóságos költői remeklés. Nem éppen a különféle mártírok kínjainak aprólékosan véres ábrázolásánál (ami, mint megjegyezték róla, „hispán" természetének ki-kitörése), hanem egy-egy szép, pontos és szemléltető leírásban igazi költői realizmus és a valóság látásának bizonyos kecsessége jellemzi, valami már-már rokokós báj. Ilyenkor valóban megérdemli a tudós Isidorustól kapott *dulcis* jelzőjét.

Igaz, terjengős, néha a fecsegésig; de egy költőt mégis inkább a jó teljesítményei minősítenek. Ő pedig — figyeljük csak ezt a magyarban alig visszaadható, alliterációkban kúszó alattomos kígyókanyargást — többek közt ilyen teljesítményekre oly képes (elalvás előtti himnuszában):

O tortuose serpens,
qui mille per meandros
fraudesque flexuosas
agitas quieta corda,
discede . . .

(Babits: Kanyargós testű Kígyó, / aki ezer gyűrűn át / ezer fodor csalással — izgatsz nyugodt szívünkben, / távozz . . .) Így már majd csak a középkor nagy himnuszköltő mesterei daloltatják (szinte magától) a latin nyelvet.

Tamás

Hol vannak már a háborgó tavak
az ámuldozók
kik lábnyomaid fölébe
térdepelve
várták az élet vizeit
felbuzogni
a szavaidtól részegen
mocskos sebeikben fetrengők

bitófád körül hullámzott
a röhögés
— íme eljött az ő világuk

katonák
döngő lépteit félem
zárt ajtók mögött

Látnom kell a sebeidet
Mester . . .

Kipke Tamás

Hosszú idővel azelőtt, hogy a Szentlélek a Credo egy cikkelyévé vált volna, átélt valóság volt az ősegyház tapasztalatában.

Eduard Schweitzer

Egyházzenei anyanyelvünk

Dicsőségnek Királya

Írtunk arról, mit jelent a Te Deumnak ez a sora: „Te dicsőségnek Királya, Krisztus!" Írtunk Krisztusnak, a pokol tornácát megjárt Győztesnek alakjáról.

Szövegében és dallamában egyaránt csodálatos erővel mutatta meg ezt a jelenetet az ősi magyar liturgia húsvét reggeli körmenetének kiemelkedő éneke (Cum Rex Gloriae). Legalább fordításban közölve szerezzünk örömet vele olvasóinknak.

„Midőn a Dicsőségnek Királya, Krisztus, a pokol hatalmát leküzdendő, oda belép, s az angyali kórus, hogy színe előtt az ősi kapukat megnyitná, íme parancsot kap: a szentek hajdani népe, kiket foglyul tartott a halál, siralmas szóval felkiáltott: Megjöttél tehát, te vágyva vágyott! Kit reménylettünk itt e sötétségben, hogy minket, bilincsbeverteket ez éjszakán börtönünkből kivezess! Téged, téged hívogattak sóhajaink! Téged kerestek ömlő panaszaink! Te lettél reménység a reménytelenek, s igen nagy vigasztalás a gyötrelmek között. Alleluja, alleluja!"

(j. t.)

Cantus Catholici

Írta: Mezey László

A huszadik század egyik legnagyobb magyar püspöke, Hanauer A. István, a váci egyházmegye főpásztora 55 évvel ezelőtt, 1922-ben megyéjében megvizsgálta az egyházi népének állapotát. Tapasztalatait egy körlevélben közölte a rábízottakkal: Sok helyen a kántor solo éneke a népet egyáltalán nem engedi szóhoz jutni, másutt a népének, nyújtottsága, ízléstelen cikornyái és az összetanulás hiánya következtében egyáltalán nem felemelő, a legtöbb helyen pedig oly kevés éneket tud a nép, hogy a liturgikus funkciókat nem tudja megfelelő énekkel kísérni. Némely templomban valóságos anarchia uralkodik, a kántor a kóruson semmi figyelemmel sincs a papra és teljesen függetlenül az oltárnál történő funkciótól énekel, amint neki tetszik . . ." Ez pedig annál károsabb, mert „az egyházi népének . . . a legmegfelelőbb módja az egyszerű nép áhítatának az istentiszteleteken, amely nélkül lehetetlen a falusi nép lelki részvételét biztosítani . . ." Később így folytatja a püspök: „Mivel a népének az isteniszteletnek zenei kísérete, annak állandóan, lépésről-lépésre követnie kell az istentiszteletet. A mise egyes részeihez is, amint minden más alkalmakkor, a funkciónak megfelelő szövegű, azt értelmező kísérő énekeket kell énekelni . . ." E helyzeten úgy lehet javítani, hogy a hitoktatás keretében megfelelő tartalmú és elegendő számú éneket kell a tanuló ifjúsággal megtanítani. És ezek az énekek — mondja még a váci püspök — országszerte ismertek legyenek. Egy nem lényegtelen dolgot azonban még megemlít: „Bár a szorosan vett liturgikus ének a latin gregorián choral, ennek bevezetését az egyház csak ott követeli, ahol erre alkalmas férfikar szervezése lehetséges. Azonban némi fáradsággal és gyakorlással magyar falusi helyen is be lehet tanítani a népet a Tantum ergo, a Genitori latin szövegére és gregorián dallamára, valamint a mise és a litánia alatti responsoriumokat . . . Ezáltal — teszi hozzá a püspök — nagyban élénkül a nép részvétele az istentiszteleten . . ."

A váci püspök nyilvánvalóan országos és nem csupán egyházmegyéjét érintő bajokat hozott szóba. E bajok orvoslása az egész országra kiterjedően, lehet mondani, igen gyorsan és kiváló színvonalon megtörtént. Tíz évvel a váci körlevél kelte után megjelent az új, egységes katolikus énekeskönyv, a Szent vagy, Uram!, majd a Hozsanna. Ez a gyűjtemény általában nem értéktelen, még ha olykor érződik is rajta egy kis szecessziós modorosság, és az akkori katolikus mozgalmi hangulat. Lehet sajnálni néhány, a szöveg nem éppen szükséges modernizálásának áldozatul esett fordulatot. Dallamainak értékéről folyhat ugyan szakmai vita, de aránylag gyors befogadása, különösen a városokban, mégiscsak tény. A Szent vagy, Uram! a megjelenése előtt tíz évvel még általánosnak mondható egyházzenei bajokon gyorsan segített és ezzel rendeltetését akkor teljesítette. Szerény véleményem szerint ezért elsősorban elismerés jár mindazoknak, akik ezt a fordulatot megteremtették.

A Szent vagy, Uram! óta közel fél évszázad telt el. Ez az idő hatalmas társadalmi változásokat és a latin egyház liturgikus életének szinte radikális átalakulását hozta. Az említett változások következtében eltűnt vagy eltűnőben van az egyszerű „falusi" nép. Márpedig ennek a népnek templomi éneklése miatt nyilvánult meg elsősorban annak idején a főpásztori aggodalom. És ha 1922-ben, meg még sokáig, a „népének az istentisztelet zenei kísérete, a funkciónak megfelelő szövegű, azt értelmező ének", a liturgia kizárólagosan latin jellegének, az anyanyelv javára történő megváltozása. Ami fél évszázaddal ezelőtt elképzelhetetlen volt, e tekintetben is új helyzetet teremtett. A magyar egyházi ének, vagy maradjunk a tiszteletre méltóan ősi Cantus Catholici elnevezésnél, a katolikus éneklés problémáját ezekkel a tényekkel számolva kell ismét átgondolni. Számolnunk kell tehát egyrészt egy egészen új társadalmi és művelődési közeggel, másrészt már a nép számára nyelvileg nyitott liturgiával. Az új társadalmi és művelődési létforma — nem lehet elégszer ismételni — a fejlődés vonalát a régi falusitól máris eltávolította és a városihoz viszi közelebb. Ezért nem lehet az ötven évvel előtti viszonyoknak megfelelően kialakult népéneklési állapotot megmereviteni, de nem lehet szinte romantikus kutatói lelkesedéssel ezt a merevséget újabb gyűjtések ráhalmozásával fokozni sem. A Szent vagy, Uram! egész problémája és a probléma sikeres megoldása a latin nyelvű liturgia népi ének kíséretének, az értelmi és érzelmi bekapcsolódásnak szükséglete szülte formája volt. Ebből azonban már az következik, hogy a magyar nyelvű liturgiát a nép ne kísérje, hanem *énekelje*. Énekelje pedig azt, amit liturgia alkotó szövegnek tekintettek mindig és tekintenek ma is. Ezeknek a szövegeknek tárgyunk szempontjából két könyve kell hogy első helyre kerüljön: a *Zsoltárok Könyve* és a *Himnuszok Könyve*. Ha a bekövetkezett változásokból adódó következtetéseket komolyan vesszük, a magyar egyházi ének megújítása ügyének előrevitele érdekében ebből, a liturgikus éneklést mindig is éltető két főforrásból kell merítenie. Kiformálódik tehát a Cantus Catholici első főrésze, amely nem más, mint a latin liturgia igazi énekeinek majdnem kizárólag biblikus szövegválogatása, a graduál, egyszerű, könnyen elsajátítható dallammal és érthető, szép szöveggel. A liturgikus átalakulás következtében szinte magától értetődő a zsoltározás és a graduál-formájú népi éneklés, de nem jelentheti az utóbbi az évszázadok folyamán polgárjogot nyert egyházi népének kiszorítását. Megőrzést és megújítást érdemel az is. Az utóbbi vonatkozásában nem is annyira a vallásos folklór további eluralkodására, hanem irodalmunk nagyjai: Babits, Sik Sándor útmutatása nyomán a liturgikus költészet szép és tanító jellegű értékeinek az éneklő nép ajkára adására lehet gondolni. Végül a misén kívüli liturgia, zsoltározás lehetővé tételét a sajátosan magyar liturgikus kultúra és a népi hagyományok, talán nem szerencsétlen találkozásaként kialakult magyar vecsernye-formulák segítségével.